

Kovách Imre, Dupcsik Csaba, P. Tóth Tamás és Takács Judit (szerk.) (2012):

Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok.

Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) – Argumentum.

2012-ben újra egy fontos kötetet jelentettek meg az MTA szociológusai, amely az előzménynek tekinthető *Társadalmi metszetek* (Kovách 2006a) című kötetben felvetett kérdésre is keresi a választ a szociológia lehetséges új megközelítési, értelmezési kereteként, de talán egy új paradigmájaként is. A kötet Bevezetőjében a szerkesztők e lehetséges új fogalmi keret, fogalmi rendszer központi elemeként értelmezik a társadalmi integrációt, feltételezve, hogy ezen fogalom képes egy új szintézist hordozni a társadalmi egyenlőtlenségek, az új redisztribúció, az új piaci rend, a fogyasztói társadalom és a kapcsolati társadalom vonatkozásában. A kötet egésze ezt illetően meggyőző válaszokat ad a felvetett teoretikus kérdésekre.

Visszalépve a szerkesztők kérdésfelvetésére: maguk a szerkesztők is úgy látták, hogy az általuk hivatkozott (és részben általuk írt) *Társadalmi metszetek* elsősorban a paradigmaváltás kérdését vetette fel, melynek szükségessége nemcsak a magyar struktúrakutatások esetében kerül előtérbe, hanem általában a szociológia tudományában, a szociológia elméletében vagy elméleteiben. Az új paradigma iránti igényt a *Társadalmi metszetek* szerkesztője a szociológia, a magyar szociológia, azon belül a struktúrakutatások nagy kihívásaként kezelte, utalva arra is, hogy az a kötet *még nem* állított fel új struktúramodellt és új kutatási paradigmát. A társadalom szerkezetét ezen korábbi kötet szerkesztője nem tartotta egyetlen modellel leírhatónak, a kötet tanulmányai azt az egyes strukturális folyamatok és társadalmi csoportok elemzéseinek a nézőpontjai szerint mutatták be (Kovách 2006b: 13). Ugyanakkor Kovách szerint egyértelmű és lehetséges a struktúra- és egyenlőtlenségkutatások paradigmaváltása, hisz a foglalkozási besoroláson alapuló, hierarchikus rétegződés elemzése önmagában nem elég a magyar társadalom strukturális viszonyainak, osztály-, réteg- és csoportképződésének a megértéséhez (Kovách 2006b: 18).

A *Társadalmi integráció* ehhez képest már vállaltan felvillantja a lehetséges paradigma körvonalait. A szociológián belüli paradigmaváltás a nyolcvanas, kilencvenes évektől foglalkoztatja a szociológusokat (Némedi 2008). Némedi Dénes a *Modern szociológiai paradigmák* Bevezetőjében két dologra is utal: az egyik annak a kérdése, hogy mennyiben egységes a szociológia, ennek kapcsán arra, hogy hány szociológiai modell alakult ki és érvényesült, illetve arra, hogy a szociológia sokszínűsége, az elméletek és az empirikus kutatások viszonya, a „közélméleti” jelleg miatt a szociológia elmúlt két évtizede valóban a paradigmakeresés kora. A Némedi-féle kötet a szociológia történetét épp bizonyos megközelítésmódok, tematikák, problémák köré csoportosítva tárgyalja. Némedi utal arra, hogy a mai szociológiáról nem mondható el, hogy multiparadigmatikus tudomány lenne, hisz ebben az esetben egymás mellett léteznének olyan modellek, melyek egyaránt tartalmaznak elméleti állításokat, egy hozzájuk tartozó kutatási gyakorlatot és megfelelő apparátust (Némedi 2008: 35). Ezzel szemben Némedi szerint a helyzet

¹Czibere Ibolya: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Politikatudományi és Szociológiai Intézet,

Fónai Mihály: Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, tanszékvezető, Közpolitikai és Alkalmazott Szociológiai Tanszék

paradigma nélküli, melyben egymással összeegyeztethetetlen, változó mértékben befolyásos elméleti modellek küzdenek a viszonylagos népszerűségért (Némedi 2008: 35).

A fenti megközelítésmód segít a *Társadalmi integráció* által felvetett kérdések megválaszolásában is. A szociológia „paradigma nélküli” állapotában érhető a kötet szerkesztőinek és szerzőinek a törekvése arra, hogy hozzájáruljanak ahhoz, hogy a strukturális megközelítést felváltó (teoretikus és empirikus) társadalomelemzések egy új paradigma körvonalait vázolják fel, a „társadalmi integráció” fogalmának segítségével. Ugyanakkor maguk a szerkesztők utalnak arra, hogy a kötet tanulmányai az integráció fogalmát nem teoretikusan értelmezik, hanem egyes, általuk vizsgált jelenségek magyarázó kereteként fogadják el, ami magában foglalja az integrációval foglalkozó különböző elméleti értelmezéseket; úgy tűnik, a kötet középszintű elméleti megközelítést alkalmazva az olvasóra bízta, hogy a társadalmi integrációról összefüggő, átfogó képet alkosson.

Ez nem zárja ki azt, hogy a Bevezetőben, vagy több tanulmányban is, így például a Befogadás és kizárás fejezet tanulmányaiban, a szerzők ne foglalkoznának az integráció kérdésének elméleti vonatkozásaival. A Bevezető kérdé felvetései a társadalmi integráció lehetséges magyarázatait illetően kellően indokolják ezt a megközelítésmódot, így például meggyőzőek azok az elméleti keretek, amelyeket a szerkesztők figyelembe vesznek, így Habermas rendszer- és cselekvés integráció megkülönböztetése, Bourdieu mezőelmélete, vagy Castells elmélete globalitás, lokalitás és identitás viszonyáról, melyek az integrációs és dezintegrációs mechanizmusok vizsgálatára és magyarázatára is alkalmasak. Maguk a szerkesztők is utalnak arra, hogy a kötet tanulmányai az integráció kérdéseit illetően kiegészítik egymást: közvetlenül egyik sem szociológiaelméleti megközelítést alkalmaz az integráció értelmezéséhez, *együtt* mégis az „össztársadalmi integrációt” vizsgálják, s azt, hogy hogyan működik a jelenkori magyar társadalom integrációja. A Bevezető a bizalmat, annak hiányát, a törésvonalakká szélesedő társadalmi különbségeket és az egyenlőtlenségeket emeli ki vezérmotívumokként – ezek a szempontok ugyancsak érvényesülnek a kötetben, az egyes fejezetek, tanulmányok témájától függően eltérő mértékben és módon. Talán a funkcionalista értelmezési keret kisebb hangsúlya tűnhet fel az olvasónak, hisz az integráció a parsonsi társadalomelméletben a kultúra alrendszeréhez kapcsolódóan jelenik meg, és igen fontos szerepet kap a társadalom működésében és fenntartásában.

A szerkesztők paradigmaváltásra irányuló szándéka felveti azt a kérdést is, hogy a tudomány normál állapotáról, vagy tudományos forradalomról beszélhetünk-e, másként fogalmazva, csak felvetődik egy erős igény a társadalmi jelenségek új magyarázatára, de az intézményes keretek és elfogadott magyarázatok még nem reflektálnak erre az új helyzetre, vagy a tudományos paradigmaváltás igénye mellett, mögött már intézményi változások is tapasztalhatók (Kuhn 2002)? Válaszunk bizonytalan, hezitálunk azt illetően, hogy a nemzetközi és benne a magyar szociológia már és még a normál állapotban, vagy a tudományos forradalom állapotában van-e, kevésbé a modelleket és az elméleteket tekintve, mint valamivel inkább az intézményes keretek vonatkozásában.

Kiknek ajánljuk a könyvet? Mindazoknak, akik érdeklődnek a szociológia elméleti kérdéseiről, és azoknak, akik érdeklődnek a központba állított lehetséges megközelítésmóddal, azaz a társadalmi integráció iránt. Mivel a kötet számos empirikus kutatást is elemez, azok is haszonnal forgathatók, akik inkább ezek iránt érdeklődnek. A továbbiakban részletesen bemutatjuk az egyes fejezeteket és írásokat.

ÉRTÉKEK ÉS BIZALOM

Hajdu Gábor bizalomról és normakövetésről írt tanulmányában a magyar társadalom integrációja szempontjából releváns értékszerkezetet mutatja be. Az olvasó tájékozódhat, hogy „mi tartja össze a társadalmat”, majd megismerkedhet a szerző integráció-felfogásával, mely szerint akkor integrált egy társadalom, ha tagjai hajlandóak az együttműködésre, és ha jelen van a tagok közötti szolidaritás; ezzel szemben, akkor dezintegrált, ha a bizalomhiány, a szolidaritáshiány, a normasértések gyakorisága, és az alacsony együttműködési szint jellemzi. Rendkívül fontos megállapításai közül csak egyet emelnénk ki: mint írja, a társadalmi bizalom kétféleképpen mérhető, egyrészt az emberek egymás közötti bizalmával (általánosított bizalom), másrészt az intézmények (kormány, parlament, rendőrség, stb.) iránti bizalommal. A szerző úgy értékeli, hogy mindkettő esetében jelentősen csökkent a bizalmi szint Magyarországon a rendszerváltást követően. Ezt például az olyan vélekedésekben érhető tetten, melyek szerint az emberek, kissé álságosan, de azt gondolják saját – normaszegő magatartásukkal összefüggésben értelmezett – korrupciós cselekedeteikről, hogy azok nem korrumpáltak (illetve, hogy egyáltalán nem is tesznek ilyet), de feltételezik, hogy környezetükben mások nagyszámban cselekszenek ehhez a kategóriához sorolható módon. Ami e téma kapcsán különösen figyelemreméltó, az az a messzire mutató jelenség, amely szerint az emberek sem egymásban, sem a meglévő intézményekben nem bíznak már annyira, mint a rendszerváltás előtt. Ez egyfajta kiábrándultságot is jelent a politikából, melynek hatására a a politika iránti érdeklődés és a részvételi hajlandóság napjainkra soha nem látott mértékűre süllyedt. Ennek egyik kézzel fogható jele, hogy a magyarországi civil szervezeti aktivitás az európai országok rangsorában csupán az utolsó előtti helyre elegendő. Mindez valóban következmény-e, ahogyan a szerző gondolja, valóban egy szétesőben lévő társadalom képével szembesülhetünk, vagy inkább az emberek ésszerű válaszaival bizonyos társadalmi jelenségekre?

Az egyik ilyen jelenséget mindjárt tetten is érzük *Kovács Imre és Kristóf Luca* tanulmányában, amelyben az elitek társadalmi integrációt befolyásoló szerepéről írnak. A tanulmány rendkívül tanulságos üzenete szerint az elitben is erősen jelen van az egymással szembeni gyanakvás, amely e körök egyre nagyobb részét készítet(het)i normaszegésre, és amely – főleg a demokrácia-színlelő magatartásuk miatt – komoly veszélyeket jelent, hiszen az ilyen irányítás alatt működő társadalomban nehéz stabilizálni a demokratikus berendezkedést. Nem is kérdés, hogy egy bizalomhiányos társadalomban, ahol sem egymásban, sem a hatalmat intézményesen képviselő rendszerekben nem bíznak az emberek, könnyű a politikai demagógia és az ígéretések technikáin keresztül szembeállítani egymással a különböző társadalmi csoportokat. A társadalmi integrációra ezen összefüggésben az gyakorol leginkább hatást, és egyben az egyének leginkább azt érzékelik maguk körül, hogy kialakul az ún. tábormentalitás, amely meggyengíti a nyilvánosság tereinek hatékonyságát. Ezeken a táborokon belül elterjed a kettős mérce a saját tagság és a kívülállók értékelése kapcsán. Mindez az emberek és csoportjaik körében jelentős kapcsolati távolságot is eredményez, vagyis egyre kevésbé barátkoznak, ismerkednek más politikai táborhoz tartozókkal. Természetesen ezek a jelenségek nem értelmezhetők önmagukban, éppen ezért nem elhanyagolható a szerzők további felvetése arról, vajon mindezt hogyan erősíti vagy gyengíti a gazdasági és a kulturális elit szerepvállalása, ők mennyiben integrátorai a társadalomnak, betöltik-e azt a szerepet, amely státuszukból fakadóan elvárható?

Mindezekből következően is olvastuk rendkívül nagy érdeklődéssel *Ságvári Bence* fiatalokról, a „digitális benszülöttekről” szóló tanulmányát. Az információs technológiák terjedése leginkább ennek a korosztálynak alakította át az életét, a kommunikációval, szórakozással, munkával és tanulással kapcsolatos szokásait. Egy rendkívül jelentős integrációs térrel

találkozunk, amelynek vizsgálata azért lényeges kérdés, mert – ahogyan a szerző fogalmaz – napjainkra egy tizenéves vagy huszonéves magyar fiatal is a legfejlettebb országokban élő társaihoz hasonló digitális ökoszisztémában él(het)i mindennapjait. Igaz, a digitális bennszülöttek sem alkotnak homogén csoportot, sőt, amennyire az információs technológia felépít egy új típusú integrációt, annyiban ki is alakítja a saját belső egyenlőtlenségi rendszerét, és saját marginalizált rétegeit.

Miért fontos a fiatalokra figyelni? Az egyik leglényegesebb válasz erre az, hogy az általuk követett normák, értékek és attitűdök együttese lesz az, amely hosszabb távon meghatározhatja a magyar társadalom, gazdaság és politika fejlődési irányait. A fiatal korban megtapasztalt és megszilárdult társadalomkép két-három évtizedes távlatban jellegadóvá válhat a társadalomban.

Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor kultúráról és értékekről szóló írása, vagy *Tibori Tímea* művészeti identitáskereséssel kapcsolatos, rendkívül érdekes tanulmánya az integrációt a kultúra irányából közelíti. Olvasatukban a tágabban értelmezett kultúra az, amely a társadalom egész koherenciáját biztosítja, rendszerbe szervezi, és annak tartalmát ad. Felfogásukban a társadalmi integráció mindig a kultúra integráltságán múlik, vagyis minél integráltabb egy kultúra, annál integrálóképesebb is. A tanulmányokban az iskola, a média, az egyes társadalmi csoportok átfogó kulturális mintaadó jellegéről, ezek integráló és az integrációt gyengítő hatásairól olvashatunk. Kiemelnénk, és ajánlanánk is olvasásra pl. a paraszti kultúra integratív erejéről szóló írásrészeket, de rendkívül érdekes az értelmiségi minta integrációban betöltött közvetett és közvetlen szerepének bemutatása is. Ugyancsak említésre és kiemelésre érdemesnek tartjuk e téma kapcsán az egyéni ambíciók, vagy a tárgyi környezet, mint olyan, integráló szerepének elemzését is.

TELEPÜLÉSEK ÉS RÉGIÓK

Ebben a fejezetben négy tanulmányt olvashatunk. A fejezet felépítése az általános településszociológiai kérdéskérdésektől halad a konkrét esettanulmányokig. Három tanulmány szorosabban kapcsolódik egymáshoz és a településszociológia, a regionalitás kérdéséhez, a negyedik pedig olyan jelenségeket vizsgál, melyek a helyi társadalom, a helyi gazdaság működéséhez, a hálózatosodáshoz kapcsolódnak.

Szirmai Viktória és Váradi Zsuzsanna a térbeli–társadalmi elkülönülés és integráció kérdését elemzi. Felfogásuk szerint a két folyamat csak együtt értelmezhető, pl. a térbeli szegregáció a társadalmi felbomlás jelenségeként is. A társadalmi szegregációt alapvetően negatív folyamatként értelmezik, az elkülönülés mögött a hasonló helyzetűek hasonló térbeli cselekvési lehetőségei jelennek meg. A magyar nagyvárosok esetében is elemzik e folyamatokat, különösen a centrum–periféria modell átalakulását, mely több évtizedes jelenség, és a kétezres évekre egy kettős struktúrájú centrum–periféria modellt eredményezett, ahol mindkettő lehet magas illetve alacsony státuszú. Konklúziójuk szerint a városi tér- és társadalmi folyamatokat inkább a szegregáció jellemzi – az integrációra a város egyéb funkciói, a munkavégzés, a vásárlás, az egészségügyi szolgáltatások és a szórakozás adnak inkább lehetőséget.

Csizmady Adrienn a várostervezési eszközök hatását vizsgálja, elsősorban a leszakadó rétegek integrációjának a szempontjából. Abból indul ki, hogy a különböző társadalmi rétegek térbeli elkülönülése mögött részben az eltérő életmódokból és igényekből fakadó különbségek húzódnak meg, bár azokat a piaci folyamatok is alakítják. Ugyanakkor fontosnak látja a várostervezés beavatkozását a térszerkezetbe, mely képes alakítani a szegregációs folyamatokat. Az integrációt a „lakossági

részvétel”, a participáció erősítése, mely számos szereplő bevonását feltételezi. A tényleges folyamatok azonban mást mutatnak, amit Budapesten még a kerületek helyi érdekei is befolyásolnak. Két várostervezési, város-rehabilitációs stratégia létezik, amely – a politikai és építészeti indoklások ellenére is – növeli a szegregációt: a buldózeres városrekonstrukció és a dzsentrifikáció; ezek valójában úgy „oldják meg” az alacsony státuszúak problémáit, hogy megszabadulnak a „problémás” csoportoktól. A szociális városrehabilitáció, a heterogén városnegyedek kialakítása viszont épp azt célozza meg, hogy ne alakuljanak ki szegregált területek.

A városból vidékre költözők beilleszkedési stratégiáit vizsgálja *Csizmady Adrienn és Csurgó Bernadett*. A különböző korszakokban, részben eltérő tényezők által alakított szuburbanizációs folyamatok keretében kiköltözők körében eltérő vidékkép és eltérő elvárások érvényesülnek, melyek a vidékhez, a helyi társadalomhoz és a természethez való viszonyt alakítják. Az eltérő elvárások egymástól lényegesen eltérő integrációs modelleket eredményeznek, melyek alakítják az „őslakosok” és a betelepülők társadalmi viszonyát is. A legfőbb mozgatórugó a kiköltöző középosztály esetében a „vidék, mint kertváros” keresése – ebben az esetben nincs igazán törekvés a helyi társadalomba való beilleszkedésre, a vidék alvóvárossá válik, a helyiekkel konfliktusok alakulnak ki. A vidék romantikája, a retradicionális más vidékképet jelent, amiben erős az autenticitás iránti igény, a helyi hagyományok megőrzése, sőt, a helyi közélet szervezése – csak hogy a tradíciók iránti igény nem fér meg a disznótartással... A kimenetel tehát ismét konfliktusos. A harmadik típus a vidéki családi idill, ahol a mindennapok a városhoz kötnek, de fontosak a szomszédsági elemek is.

A külső integrációs tényezőket és a hálózatosodást vizsgálja *Kovács Imre és Megyesi Boldizsár*. A külső integrációs folyamatokhoz sorolják az EU integrációs, fejlesztési politikáját és a globalizációt. A külső tényezők arra készítik a vidék gazdaságát, hogy hálózatokba szerveződjön, területi integrációval reagáljon a külső folyamatokra, melyeket esettanulmányokon keresztül mutatnak be. A külső és a belső viszonyában utalnak arra, hogy csak a helyi erőforrásokra épülő fejlesztések lehetnek sikeresek, másként nem csökkentik a területi egyenlőtlenségeket. A belső integrációs folyamatok esetében a gazdasági és a kulturális együttműködések emelik ki. Nagyon tanulságos a helyi hatalom és politikai döntéshozás elemzése, a három hajdú-bihari város, Hajdúnánás, Hajdúdorog és Hajdúszörmény lényegesen eltérő helyi döntéshozatali mechanizmusa, a centralizált döntésektől a formális demokratikus döntéseken át az oligarchikus hálózatokig – azaz, a hálózatosodás nem feltétlenül a helyi társadalmak egészét átfogó folyamatokra épül.

GAZDASÁG ÉS MUNKA

E témakörön belül „kettős világ” tárul fel az olvasók előtt: a szervezetekhez tartozók, azaz a „belül lévők” és az azokon kívülre szorultak, vagyis a „kívül lévők” világa. A szervezetek működését befolyásoló tényezőkkel foglalkozva *Farkas Éva, Makó Csaba, Illéssy Miklós és Csizmadia Péter* a szegmentált kapitalizmus elméletére építve értelmezi a kapitalizmus sokféleségéből fakadó lehetséges szervezeti következményeket. Ennek kapcsán vizsgálják a hazai vállalati szféra szegmenseit, és az azokban zajló folyamatokat a munkahelyi foglalkoztatási viszonyokra vonatkozóan, elsősorban a képzési gyakorlatokra fókuszálva. Érdekes és figyelemre méltó különbségeket tártak fel a vállalatok rugalmas tudásfelhasználása kapcsán. Ugyancsak figyelemreméltó eredmény az integráció újfajta értelmezése annak összefüggésében, ahogyan a Magyarországon egymás mellett jelenlévő, de eltérő kapitalizmusmodelleket képviselő vállalati szegmenseket elemzik. Egyetlen dolgot emelnénk ki eredményeik közül: tendenciaként értelmezhető a munkavállalók képzettségének általánosan emelkedő színvonala, amely a

munkáltatók körében rendkívül változatos tudásfelhasználási és a munkafolyamatok ellenőrzésére irányuló gyakorlatot eredményez. Ez egyrészt cáfolja a neomarxista dequalifikációs hatásokra vonatkozó általános érvényű kijelentéseket, másrészt igazolja, hogy a munkaerő folyamatosan emelkedő képzettségi szintje nem eredményezi automatikusan a munkavállalók felett gyakorolt kontroll erősödését.

Tardos Katalin egy másik nézőpontból vizsgálja a szervezetek világát: a befogadó és a kirekesztő magatartásokat keresi működésükben. A munkahelyi integrációt értelmezve jeleníti meg azokat az érintett csoportokat, amelyek valamilyen szempontból kiszorulhatnak a szervezetekből. Őket találóan rizikós munkavállalóknak nevezi. Olyan munkavállalói csoportokról van szó, amelyeknek tagjaival szemben a munkáltató választásai során óvatos lesz, és akik kapcsán mindig nehezebb a bizalmi viszonyt kialakítani a munkára jelentkező és a munkáltató között. *Tardos Katalin* a munkahelyi esélyegyenlőségi politikák elemzésén keresztül jut arra a következtetésre, hogy a munkáltatók leginkább a nem, életkor, családi háttér szerinti munkavállalói integrációt igyekeznek megvalósítani – vagyis ezek a programok és a döntési preferenciák csupán a demográfiai sokszínűséget valósítják meg.

A kirekesztő mechanizmusoknak és más tényezőknek is köszönhetően nem kerülhető meg a munkanélküliség kérdése sem, amelyet *Messing Vera* elemzésén keresztül értelmezhetünk. A kettévágott munkapiac kapcsán tanulmányában elsősorban a közfoglalkoztatási programokra fókuszál, és azok integrációs hatásait, mechanizmusait keresi. Itt kerül előtérbe hangsúlyosan a kényszerintegráció fogalma is, mivel a tartós munkanélküliek magas és növekvő arányára válaszul Magyarországon a foglalkoztatáspolitikát egyetlen eszközhöz nyúlt: sehol nem tapasztalt módon bővítette a közfoglalkoztatást. Megállapítja, hogy ilyen vagy ehhez hasonló programok ugyan léteznek más országokban is, de azok a programok a népesség speciális csoportjainak (drog- vagy alkoholfüggőségéből rehabilitáltaknak, börtönből szabadult embereknek) szólnak, vagy nagy volumenű infrastrukturális beruházások, ágazati fejlesztések (autópálya-építkezések, vízügyi beruházások) esetén fordul elő nagy tömegek közfoglalkoztatása. Olyan külföldi gyakorlatot viszont nem ismerünk, amely a tartós munkanélküliséget ezzel az eszközzel, szinte önmagában, egyéb (képzési, munkakeresési) szolgáltatások biztosítása nélkül kívánta volna kezelni. A nemzetközi tapasztalatokra vonatkozó elemzések azt bizonyítják, hogy az ilyen közfoglalkoztatási programok általában nem hatásosak a programban résztvevők későbbi foglalkoztatási esélyeit tekintve, sőt, olykor egyenesen hátráltatják a munkanélküliek nyílt munkapiacra történő elhelyezkedését.

Messing Vera elemzi a magyarországi *Út a munkához* program hatásait is. Nem meglepő módon az erre irányuló kutatási eredmények is azt bizonyítják, hogy a közfoglalkoztatásban részt vevők munkapiaci esélyei nem növekedtek, ellenkezőleg, azok a munkanélküliek, akik nem végeztek közmunkát, 2,5-szer nagyobb arányban jutottak újra munkához. Vagyis az eredményei szerint a közfoglalkoztatásban való részvétel rontja a munkaerőpiacra való visszakerülés esélyeit. Ez is alátámasztja, hogy a kényszerintegráció nem jelenthet pozitív, szerves integrációt, ugyanis könnyen válhat diktátummá, mely teljes alkalmazkodást követel a rászorulóktól, ennek hiányában pedig a mindenből való kiszorulást eredményezheti.

BEFOGADÁS ÉS KIZÁRÁS

A befogadás és kizárás kérdéseit taglaló fejezet szerzői elsősorban a romák esetében érvényesülő szegregációs, diszkriminációs és integrációs folyamatokat vizsgálják – három tanulmány inkább elméleti, kettő inkább empirikus vonatkozásokban. Igen fontos, hogy az integráció kapcsán az iskolarendszer működését érintik leginkább a szerzők.

Dupcsik Csaba az integráció fogalmát elemzi a társadalomtudományos és a laikus társadalomképekben az oktatási integráció példáján keresztül. Szerinte az integráció a szociológia által az egyik leggyakrabban használt kifejezés, a „*hogyan működik a társadalom*” és a „*hogyan illeszkednek be a ...-k a társadalomba*” kérdések vetődnek fel vele kapcsolatban. Dupcsik az érvrendszerek bemutatására törekszik, ezeket az integráció–szegregáció viszonyában vázolja, mint antiszegregációs és antiintegrációs érvrendszereket. A hazai integrációs diskurzus kapcsán kiemeli, hogy a közelmúltig az antiszegregációs elvek érvényesültek, ma viszont inkább antiintegrációs törekvések tanúi lehetünk. Az oktatási integráció kulcsszereplői, a tanárok több ok miatt érdektelenek, szkeptikusak, de nem okvetlenül előítéletesek – gyakran csak a több munkát látják az integrált oktatásban. A laikus közvélemény, bár a szegregációs folyamatok egyik szereplője, nem tartja legitimnek kinyilvánítani a romák elutasítását: érveik lényege, hogy csak az „iskolai teljesítmény számít”. Dupcsik hangsúlyozza, hogy az integrációval kapcsolatos feszültségeket nem elsősorban az előítéletek okozzák; maga az integráció címke, mely a kritikák és támadások célpontja, miközben a többség tudja, hogy a szegregált oktatás csökkenti a továbbtanulás esélyeit – ám magát az integrált oktatást „erőltetettnek” látják.

Ugyancsak az iskolával, az iskolai (dez)integrációs paradoxonokkal foglalkozik *Erőss Gábor*. Az iskolai szegregáció kérdését a hazai oktatásszociológiai szakirodalom meghatározó témájának tartja, egy erős kritikai hagyománnyal. Az elköteleződés az integrációs diskurzusokban is tapasztalható, ami magyarázza a kudarcélményeket a szegregációs jelenségek kapcsán. Az egyébként is mozaikszerű magyar iskolarendszer iskolai szegregációja a dezintegrációs folyamatokat erősítette. Fontosnak tartom kiemelni Erőss Gábor tanulmányából a hazai integrációs diskurzus axiómáit, melyek az iskolák szegregációjára, a romák szegregációjának strukturális meghatározottságára, a konkrét iskolai szegregációs gyakorlatokra (előítéletes utcaszintű aktorok együttműködésére), a színvak eljárásra, valamint a felzárkóztató pedagógiai és a szociális beavatkozások elválasztásának a szükségességére vonatkoznak. És még egy fontos dolog: az oktatási expanzió, a strukturális mobilitás egyfajta alternatív integrációként is működhet.

A roma, cigány gyerekek iskolai (le)értékelését mutatja be *Szalai Júlia*. Az iskolai osztályozás ismert mechanizmusait és meghatározó folyamatait, okszerű összefüggéseit ismerteti. Elemzése azt mutatja, hogy az iskolai osztályozás és az azzal összefüggő továbbtanulási esély kapcsolatot mutat az etnikai hovatartozással, a családok otthoni kulturális tőkéjével és az osztályok kompozíciójával is. A szegregált roma osztályok tanulóinak a jegyei rosszabbak, a továbbtanulási esélyei korlátozottabbak – az esély akkor nagyobb, ha egy osztályban meghatározó a többségiek aránya.

A roma civil szervezetek társadalmi integrációs szerepét vizsgálja *Kóczé Angéla*. A liberális tradíció szerint a civil szervezetek léte a szabadság és a méltányosság előfeltétele, a baloldali tradíció a közmegegyezést helyezi a civil szervezetek, a civil társadalom feladatai között az elsők közé. Érthető, hogy a kilencvenes években, a rendszerváltás után nagy elvárások fogalmazódtak meg általában a civilekkel kapcsolatban, de a roma civil szervezetekkel kapcsolatban is. Kóczé azt a folyamatot

vázolja, amelyben az erős középosztály hiánya, a társadalmi tőke hiánya miatt a roma civil szervezetek nem tudtak tartós társadalmi mozgalmakat létrehozni, és erősen összefonódtak a politikai társadalommal.

Más megközelítésben, a „megnevezés dilemmái” kapcsán foglalkozik az integráció kérdésével *Neményi Mária*. Egyik fő állítása az, hogy a többség–kisebbség viszonyából származik a hátrányos helyzet és a társadalom peremére szorulás, mely mögött nemcsak előítéletek, személyközi viszonyok, de intézményes diszkrimináció is áll. Épp emiatt nem lehet a közbeszédet „romátlanítani” és a „pártatlanságot” hangsúlyozni. A „pártatlanság” ugyanis kulturális imperializmushoz vezet, azaz a domináns csoport tapasztalatainak a kiterjesztésére az egész társadalomra azáltal, hogy normáit és értékeit, céljait univerzálisnak tünteti fel – ebben segítik a társadalmi intézmények, a média, az iskola és a tudomány is. A „kulturálisan elnyomottak”, akiket kívülről definiálnak, interiorizálják, belsővé teszik e normákat, kettős tudatúvá válnak, két kultúrában élnek (a dominánsban és az elnyomottban).

Egyenlő bánásmód: vajon elég-e e helyzet kezelésére? *Neményi* szerint nem, hisz maguk az érintettek is újra akarják önmagukat definiálni, a többség által leértékelt csoportok a különbözőség pozitív vonásait emelik ki. Ha ez nem valósul meg, az érintettek elfogadják önmaguk alacsonyabb rendűségét, identitásuk negatív lesz, kialakul az önfeladás. Épp emiatt a politikának egyszerre kell színvagnak és színtudatosnak lennie, hisz önmagában a pozitív diszkrimináció (*affirmative action*) csak az „igazság” elosztására, kvóták érvényesítésére lesz alkalmas.

EGYÉNEK, CSOPORTOK ÉS KÖZÖSSÉGEK

A kötet utolsó fejezetében nyolc tanulmányt olvashatunk, ezek közül három inkább elméleti kérdésekkel foglalkozik, míg öt empirikus jellegű, a társadalmi integráció érvényesülését vizsgálja valamilyen speciális közegben, illetve élethelyzetben.

Gerő Márton a civil társadalom trendjeit elemzi tanulmányában. Abból indul ki, hogy a civil társadalom fogalma a társadalmi integrációról szóló diskurzus középpontjába helyezhető. A civil társadalom közösségképző erő, a társadalmi csoportok közötti kapcsolatokat is érinti, továbbá a normatív integrációhoz is hozzájárul. A civil társadalom különböző értelmezései is kapcsolódnak az integráció kérdéséhez, így például a minimalista elméletek szerint a civil társadalom alapvető funkciója az állam, a politika és a gazdaság kontrolja, a pluralitás védelme, míg a generalista elméletek a plurális állam kialakulásának az előfeltételeként tárgyalják a civil társadalmat. Mindezek mellett az erős civil társadalom erősebb társadalmi tőkét és magasabb – általános és intézményi – bizalmat jelent, erős informális hálózatokat, mindezek pedig hozzájárulnak a demokráciához és a társadalmi intézmények működéséhez. A szerző három dimenzióban vizsgálta a hazai civil szervezetek működését: a szervezeti részvételben, az akciószerű részvételben, és az adományozásban. Empirikus vizsgálata eredményeképp megfogalmazza, hogy a civil szervezetek társadalmi integrációs szerepe – a részvétel csökkenése miatt – nem biztató.

A társadalmi integráció egy másik lehetséges elemét vizsgálja *Albert Fruzsina és Dávid Beáta*. Azt elemzik, hogy hogyan alakult át az interperszonális kapcsolathálózati struktúra Magyarországon. A társadalmi integráció fogalmának fontos elemeként taglalják a társadalom stabilitását, egységét, a biztonságot, melyeket a kapcsolatok, az interakciók alakítanak, hisz az interperszonális viszonyok minősége és szerkezete hat a társadalom működésére is, és fordítva. A szerzők a tanulmányban a bizalmas kapcsolatok alakulását, a beszélgetési hálózatokat és a barátságok alakulását elemzik. Azt találták, hogy a kétezres évek

elejére az új rendszerhez leginkább azok tudtak alkalmazkodni, akiknek erős, dominánsan családi kapcsolatai voltak, melyek hozzájárultak a „mikroszintű integrációhoz”, a bizonytalanság és a bizalmatlanság körülményei között.

Az integrációt a közösségképek és az inklúzió oldaláról közelíti *Légmán Anna*. A közösségfogalom és a közösségek típusainak a változásait a Tönnies-féle modellbe illeszti. A tradicionális közösségek alapja a család, az élet menetét a természet alakítja, a mindenki által osztott világképbe az egyén beleszületik. A modern közösségek individuálisak, folytonosan változnak, a szabályaik is, az új értékek keresése jellemzi, a társadalom piaci alapon működik, és hiányzik belőle a biztonság. A tradicionális közösségek integrációjának Durkheim szerint a kollektív tudat az alapja, míg a modern társadalmak integrációja a munkamegosztásból ered. A szerző az adott, a választott és az inkluzív közösségek és közösségképek társadalomtudományi diskurzusbeli elemzésére is vállalkozik, összeveti a közösségi formák és reprezentációk társadalomtudományi ideáltípusait, és összefoglalja azok főbb sajátosságait, hozzájárulva ezzel magához a diskurzushoz is.

Tóth Olga a társadalmi integráció és a család kapcsolatát vizsgálja. Írásában az „integrált” és „dezintegrált” családok eltéréseinek és jellemző vonásainak a közbeszédben és gyakran a tudományos elemzésekben elterjedt toposzait bírálja. Utal magának a családnak a definiálási nehézségeire, arra, hogy nem lehet egységes családfogalomról beszélni. Ehhez járul a hagyományos házasság egyeduralmának a háttérbe szorulása, ami a kedvezőtlen demográfiai trendekkel együtt társadalmi válságjelenséggént értelmeződik. Ez is hozzájárulhat a „normatív családeértelmezéshez”, amely ideális családnak a nukleáris családot tekinti, egyedül ezt tartja integrált családnak, és minden más családformát dezintegráltnak tekint; sőt, ez a felfogás a dezintegrált családokkal magyarázza a társadalmi devianciákat is, abból kiindulva, hogy a család védőfaktorként működik. A szerző az ebből a családképből fakadó értelmezési keretet és annak a családképre gyakorolt hatását bírálja tanulmányában.

A fejezet következő négy tanulmánya sajátos helyzetű csoportok esetében tekinti át a társadalmi integráció lehetséges vonatkozásait. *Takács Judit és Dombos Tamás* az LMBT (leszbikus, meleg, biszexuális és transznemű) emberek társadalmi integrációját segítő tényezőket veszi górcső alá. Saját szervezeteiktől többek között azt várják, hogy segítsék az önelfogadást, növeljék az általános társadalmi elfogadottságot, lépjenek fel az erőszakos támadások ellen, járuljanak hozzá az iskolai és munkahelyi diszkrimináció felszámolásához.

P. Tóth Tamás a HIV-pozitívák társadalmi integrációs esélyeit vizsgálja. Magát az integrációt a társadalmi befogadást elősegítő inkluzív célként értelmezi, de utal arra, hogy az negatív jelentésű is lehet, mint asszimiláció, nem kívánt egységesülés, a harmadik jelentésében pedig mint módszer alkalmas az emberi kapcsolatok mintázatainak a leírására. Mivel a HIV-pozitívakra az elhallgatás, a kirekesztettség és az ezekkel összefonódó láthatatlanság, a diszkriminációtól való félelem jellemző, az integrációjukat a láthatóságuk növelése támogatná.

Egy praktikus és újszerű kezdeményezést mutat be írásában *Széman Zsuzsa*. Azt vizsgálja, milyen módjai vannak az IKT (infokommunikációs) eszközök alkalmazásának a tartós gondozást igénylő idős emberek esetében, melyek hozzájárulhatnak a társadalmi integrációjukhoz. Szól a vészjelzőrendszerről, a webkameráról, a skype-ról és a gondozók képzéséről – mindezek olyan új lehetőségek, melyek eddig jórészt hiányoztak a hazai idősgondozásból.

Más megközelítésben vizsgálja az idős emberek integrációját *Kucséra Csaba*, aki az idős emberek társas és társadalmi részvételét, az azt segítő és gátló tényezőket, a közösséghez tartozás érzésének a fontosságát és mindezekkel összefüggésben a szubjektív

életminőség alakulását taglalja. A társas és közösségi részvétel akadályai „belülről” az egészségi állapot lehet, ami csökkenti az idős emberek önállóságát és hozzájárul a társas környezet beszűküléséhez is.

HIVATKOZÁSOK

- Kovách Imre (2006a) (szerk.) Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon. Budapest: Napvilág– MTA Politikatudományi Intézet.
- Kovách Imre (2006b) Paradigmaváltás, társadalmi szerkezet és egyenlőtlenség. In: Kovách 2006a: 11-18.
- Kuhn, Thomas S. (2002) A tudományos forradalmak szerkezete. Budapest: Osiris.
- Némedi Dénes (szerk.) (2008) Modern szociológiai paradigmák. Budapest: Napvilág.